

TÜRK

2025, Yıl/Year: 13, Sayı/Issue: 42, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 25.05.2025

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 20.08.2025

Sayfa / *Page*: 101-114

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

Dr. Öğr. Üyesi Erol Eroğlu

Sakarya Üniversitesi, Türk Dili Bölümü Öğretim Üyesi

eeroglu@sakarya.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz Köktan

Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili
Bölümü Öğretim Üyesi

ykoktan@sakarya.edu.tr

**BARIŞ MANÇO'NUN ŞARKILARINDA TÜRK KÜLTÜRÜNÜN KADİM
DEĞERLERİ: PAYLAŞMA VE DAYANIŞMA**

Öz

Barış Manço, sadece bir müzisyen değil; aynı zamanda Türk halkının kültürel hafızasında yer etmiş bir değer anlatıcısıdır. Şarkılarında işlediği anlatılarla, geleneksel değerleri çağdaş müzik formlarıyla harmanlayarak, bu değerleri kuşaklar arasında aktarmayı başarmıştır. Eserleri hem toplumsal bir bilinç inşa etmekte hem de kültürel sürekliliğe katkı sunmaktadır. Bu yönüyle Manço, kültürel değerlerin taşıyıcısı ve toplumsal eleştirmen olmak üzere çok yönlü bir rol üstlenmiştir.

Çalışmanın bu doğrultuda Barış Manço'ya ait şarkı sözleri temel alınmıştır. Şarkılarda yer alan kültürel unsurlar; halk anlatılarından, deyimlerden ve halk bilgesine özgü metaforlardan beslenmektedir. Bu çalışmada; yardımlaşma ve paylaşma, helâl kazanç, alın teri, kanaatkârlık ile nasip/kısmet anlayışı gibi temel kültürel değerler tematik bir yaklaşımla incelenmiştir. Yardımlaşma, eserlerde toplumsal dayanışmayı; helâl kazanç ve kanaatkârlık ise geleneksel yaşam felsefesini yansıtmaktadır. Manço'nun kullandığı dil, çocuklara, gençlere ve yetişkinlere aynı anda seslenen, eğitici niteliği güçlü bir anlatım biçimi sunar.

Barış Manço gibi sanatçılar, popüler kültürün yüzeyselliğine rağmen kültürel sürekliliği güçlendirmiştir. Bu çalışma, Barış Manço örneği üzerinden, geleneksel değerlerin sanat aracılığıyla nasıl temsil edildiğini ve yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Sanatın, özellikle müziğin, değer aktarımında ne denli etkili bir araç olabileceği gösterilmiş; eğitimin yalnızca kurumlarla sınırlı kalmayıp, sanat yoluyla da geniş kitlelere ulaşabileceği vurgulanmıştır. Manço'nun eserleri, kültürel dokuyu yansıtan ve onu çağdaş bir bağlamda yeniden anlamlandıran güçlü anlatılar sunarak kültürel süreklilik ve değer eğitimi açısından önemli katkılar sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Barış Manço, kültürel aktarım, Türk değerleri, paylaşma, dayanışma.

BARIŞ MANÇO'S SONGS: THE ANCIENT VALUES OF TURKISH CULTURE: SHARING AND SOLIDARITY

Abstract

Barış Manço is not merely a musician; he is also a storyteller of values and a cultural transmitter who has secured a place in the cultural memory of the Turkish people. Through the narratives embedded in his songs, he harmonized traditional values with contemporary musical forms. His works contribute not only to the construction of social consciousness but also to the continuity of cultural heritage. In this sense, Manço took on a multifaceted role as a bearer of cultural values and a social critic.

The present study is grounded in the lyrics of Barış Manço's songs. The cultural elements in his lyrics are nourished by folk narratives, idioms, and metaphors characteristic of traditional wisdom. This study thematically examines fundamental cultural values such as solidarity and sharing, halal income, hard work, contentment, and the understanding of nasip/kismet. Solidarity highlights social cohesion in his works, while halal income and contentment reflect a traditional life philosophy. Manço's use of language offers a pedagogically potent narrative that simultaneously addresses children, youth, and adults.

Artists like Barış Manço have strengthened cultural continuity despite the superficiality of popular culture. This study demonstrates how the traditional values of the Turkish nation are represented and reproduced through art, using the example of Barış Manço. It highlights the powerful role of art, particularly music, as a medium for value transmission and emphasizes that education is not confined to institutions but can reach broad audiences through art. Manço's works present powerful narratives that reflect the cultural fabric of Turkish society, providing significant contributions to cultural continuity and values education.

Keywords: Barış Manço, cultural transmission, Turkish values, sharing, solidarity

Giriş

Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, Barış Manço'nun eserlerinde yer alan kültürel, ahlakî ve toplumsal değerleri detaylı bir şekilde incelemek ve özellikle paylaşma erdemi etrafında şekillenen değerler sistemini ortaya koymaktır.

Kapsam

Araştırma, Barış Manço'nun sözleri kendisine ait olan eserleri üzerinden yürütülmüştür. Bu eserlerde öne çıkan kanaatkârlık, merhamet, helâl kazanç ve paylaşma gibi değerler odağa alınarak, bu değerlerin birbiriyle olan bağlantıları ve birbirlerini destekleyici özellikleri kapsam dahilindedir.

Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve içerik analizi yapılmıştır. Barış Manço'nun söz yazarlığını yaptığı şarkılar incelenmiş; çalışma konusu olan 'paylaşma', 'dayanışma', 'helâl kazanç', 'alın teri', 'kanaatkârlık' ve 'nasip/kismet anlayışı' gibi değerler temel alınmıştır. Şarkı sözleri, bu çerçevede sistematik biçimde taranarak her birini en net ve çarpıcı biçimde yansıtan örnekler analize dâhil edilmiştir. Seçilen şarkılar içerik yönünden çözümlenmiş; paylaşma erdemi ile onu besleyen kanaatkârlık, merhamet ve helâl kazanç gibi değerler metinler üzerinden derinlemesine incelenmiştir. Kültürel ve ahlaki bağlamda değerler arası ilişkiler de yorumlanmıştır.

Önem

Barış Manço, eserlerinde Türk kültürünün temel değerlerini modern ve etkileyici bir şekilde dile getiren önemli bir sanatçıdır. Bu çalışma, Manço'nun şarkılarında işlediği değerler sistemini ve özellikle paylaşma erdeminin köklü kültürel temellerini ortaya koyarak, kültürel değerlerin sanat yoluyla kuşaklar arası aktarımında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Araştırma, Türk kültürünün sürekliliği, değerler eğitimi ve kültürel kimlik çalışmalarına katkı sağlamaktadır.

Kültür

Türk Dil Kurumu sözlüğünde "kültür" kavramı, *"Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü"* ve *"Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü"* (TDK, 2023) şeklinde tanımlanmaktadır.

Bu tanım, kültürün sadece geçmişten bugüne aktarılan bir miras olmadığını, aynı zamanda toplumu şekillendiren dinamik bir unsur olduğunu da ortaya koymaktadır. Nitekim "insanın çevresine egemenliğinin ölçüsü" ifadesi, kültürün birey ve toplum üzerindeki etkisini vurgulamakta; maddi ve manevi değerler ayrımı ise kültürü oluşturan bileşenlerin çeşitliliğine işaret etmektedir.

Göçer'e (2012: 50) göre kültür, bir toplumun kimliğini, dünya görüşünü ve yaşam tarzını şekillendiren dayanak noktasıdır. Asırlara yayılan birikimle oluşan kültür, milletlerin tarihsel tecrübelerini, değerlerini ve yaşam biçimlerini yansıtan kolektif bir hafıza işlevi görmektedir. Yüzyıllar boyunca şekillenen ilgi alanları, algı kalıpları, tutum ve davranış biçimleri; maddî ve

manevî değerlerin bütüncül bir toplamı olarak kuşaktan kuşağa aktarılmakta, böylece toplumsal devamlılık sağlanmaktadır. Bu değerler; tarih, sanat, edebiyat gibi alanların yanı sıra düşün ve bayram geleneklerinde, şiirlerde, şarkılarda ve türkülerde somutlaşır. Söz konusu kültürel unsurlar, ait oldukları toplumun diliyle, gelenek ve görenekleriyle bütünleşerek o kültüre özgü izler taşır. Göçer'in de ifade ettiği gibi kültür; yeme içme alışkanlıklarından giyim tarzına, eğlence anlayışından iletişim biçimlerine, sevgi, saygı ve inanç sistemlerine kadar hayatın her alanında bireyin duygu ve düşünce dünyasının yaşadığı yansıması olarak kendini göstermektedir.

Bu özellikleriyle kültür, bireylerin sosyal kimlik inşasında ve toplumsal aidiyet duygusunun pekişmesinde belirleyici bir rol üstlenir. Kültürün bu çok katmanlı yapısı, onu sadece bir toplumun kendine özgü karakteri değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin temel belirleyicisi hâline getirir.

Ziya Gökalp kültür karşılığı olarak “hars” terimini kullanmış ve şu tanımlı yapmıştır: “*Kültür millî olduğu hâlde, medeniyet milletlerarasıdır. Kültür, yalnız bir milletin dinî, ahlakî, hukukî, aklî, sanatsal, lisanî, iktisadî ve fennî hayatlarının ahenkli bir birleşimidir. Medeniyetse, aynı medeniyet dairesine dahil birçok milletin sosyal hayatlarının müşterek bir toplamıdır.*” (Gökalp, 2019: 26) Bu ayrım, kültürün bir milletin özgün kimliğini şekillendirirken, medeniyetin milletlerarası bir etkileşim alanı oluşturduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, kültür ve medeniyet kavramları arasındaki bu ayrım, bir toplumun kendi öz değerlerini koruma ve geliştirme çabasını anlamak açısından oldukça anlamlıdır.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, kültür bir milletin kimliğini belirleyen ve onu diğer toplumlardan ayıran temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda kültür, birey ve toplum arasındaki sürekliliği sağlarken, geçmişten geleceğe uzanan bir köprü vazifesi görür.

Güvenç'e (1994: 101-104) göre kültür; “*öğrenilen, tarihî, süreklilik arz eden, toplumsal nitelik taşıyan, ideal ya da idealleştirilmiş kurallar sistemi niteliğinde olan, ihtiyaçları karşılayan ve doyum sağlayan, bütünleştirici, değişime açık, soyutlamaya dayanan*” bir yapıdır. Bu özellikler kültürün birleştirici ve bütünleştirici bir işlev üstlendiğine işaret eder. Kültür, ait olduğu toplumun fertlerini ortak bir kimlik ve aidiyet duygusu etrafında bir araya getirir.

Kültür ve Değerler

Her toplum varlığını kültürü aracılığıyla sürdürür. Kültürün en önemli unsurlarından biri ise değerlerdir. Değerler, bireylerin toplum içindeki davranış ve tutumlarını biçimlendiren temel unsurlardır. Bu değerler sistemi, bir toplumun kimliğini şekillendiren ve onu diğer milletlerden ayıran milli kültürün temelini oluşturur. Milli kültürü oluşturan maddî ve manevî değerler; örf, adet, gelenek ve görenekler etrafında şekillenir. Bu kültürel yapı içerisinde gelenekler, geçmişten günümüze taşınan değerlerin en güçlü taşıyıcılarındandır. Gelenekler, bir toplumun tarihi boyunca biriktirdiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı sosyal ve kültürel öğelerdir. Bu yönüyle toplumsal kimliğin korunmasında ve kültürel sürekliliğin sağlanmasında belirleyici bir rol üstlenir. Gelenekler, uzun bir zaman diliminde oluştuğu için değişimleri oldukça güçtür. Bu nedenle, bir toplumun varlığını sürdürmesi için geleneklerin yeni nesillere aktarılması hayati önem taşır (Özen, 2014: 60-63)

Türk Dil Kurumu'na göre “değer” kavramı; “*Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık; fehamet, kadir, kıymet*” anlamlarının yanı sıra, “*Bir ulusun sahip olduğu*

sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü” (TDK, 2023) olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlar, değerlerin bireysel tutumlarda ve toplumsal ilişkilerde çok boyutlu bir yapı taşıdığını göstermektedir.

Değerlerin temel amacı, bireyin ahlâkî yönden gelişimini destekleyerek onu “iyi” ve “doğru” olanı yapmaya yönlendirerek kendisine ve topluma faydalı olmasını sağlamaktır.

Toplumsal değerler üzerine yapılan çeşitli çalışmalarda, genellikle bireysel ve toplumsal değerler arasında bir ayrım yapılmaktadır. Ahlâkî açıdan değerlendirildiğinde ise, etik olan ile olmayan değerler üzerinde durulmaktadır. Değerler; genel ya da özel, sürekli ya da geçici olmaları, zorlayıcılık düzeyleri ve işlevlerine göre farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bununla birlikte, sosyal değişim ve modernleşme süreçleriyle birlikte değerlerin kaynakları ve muhtevaları da önem kazanmış; bu bağlamda değerlerin kimi zaman kutsal ve dünyevî (profan), kimi zaman da modern ve geleneksel şeklinde ikili bir biçimde sınıflandırıldığı görülmektedir (Yapıcı ve Zengin, 2003: 181).

Toplumsal değerlerle bütünleşmiş bireyler; diğer insanlara karşı sevgiyle yaklaşmaları, yardımseverlik sergilemeleri ve bireycilikten uzak durmaları sayesinde sosyal ilişkilerde pozitif örüntüler oluştururlar (Yapıcı ve Zengin, 2003: 182).

Değerler; insanların davranışlarına yön veren ve bu davranışların anlamlı, toplumsal bakımdan kabul edilebilir olmasını sağlayan temel ölçütlerdir. Kişiye “iyilik” niteliği ve “kıymet” kazandıran değerler, aynı zamanda toplumsal yaşamın huzur, barış ve mutluluğuna da katkı sağlamaktadır. Değerleri benimseyen ve içselleştiren bireylerden oluşan toplumlar, sadece sağlıklı bireylerle değil; aynı zamanda sevgi, saygı ve hoşgörü temelinde inşa edilmiş barışçıl bir sosyal yapıyla da öne çıkmaktadır. Değerler nicelik bakımından kişilere göre farklılık gösterse de nitelik ve içerik bakımından bir arada yaşama bilincinin ve tecrübesinin de özü ve esasıdır. (Kaya, 2021: 530)

Türk Kültüründe Temel Değerler

Türk toplumunun tarihsel ve kültürel kodları incelendiğinde, cömertlik ve yardımlaşma gibi değerlerin, birey-toplum ilişkilerinde merkezi bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu değerler, yalnızca ahlaki tutumlar değil; aynı zamanda toplumsal dayanışmayı besleyen, sosyal bağları güçlendiren ve kültürel sürekliliği sağlayan yapısal unsurlar olarak da işlev görmektedir. Mahmut Tezcan’ın (1974) “Türklerle İlgili Stereotipler (Kalıp Yargılar) ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme” adını taşıyan çalışmasında, kanaatkârlık, cömertlik, konukseverlik ve hayırseverlik Türk kültürünün temel ahlaki değerleri arasında yer almaktadır. Bu değerler, toplumun hemen her katmanında somut davranış kalıplarıyla gözlemlenebilmektedir.

Tezcan’a (1987) göre, bu değerlerin biçimlenmesinde İslam dininin belirleyici ve yönlendirici bir etkisi olmuştur. “Ne verirsen elinle, o da gider seninle” atasözü, hayırseverliğin dinî boyutuna işaret ederken, “Komşuda pişer, bize de düşer” şeklindeki atasözü ise sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın komşuluk ilişkileri bağlamında toplumsal bir norm haline geldiğini vurgulamaktadır. Yardımlaşma ve paylaşma kültürü, Türkiye’nin farklı bölgelerinde geleneksel pratiklerle kurumsallaşmış ve toplumsal hafızada yer edinmiştir. Bu bağlamda; Aydın yöresinde görülen “Başakçılık” uygulaması, Ege ve Toros Dağları’nda yaşayan Tahtacı Türkmenleri ve Alevî topluluklarda sürdürülen “ülüş” geleneği, Adana ve Hatay çevresinde “şekere” adıyla bilinen

paylaşım biçimi, söz konusu kültürel mirasın somut yansımaları olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında, hediyeleşme alışkanlığı ve kırsal yaşamda sürdürülen “imece” geleneği, Türk kültüründe yardımlaşmanın sosyal birlikteliğin temelini oluşturan bir değer olduğunu göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette ihsanda bulunmanın, yani iyilik etmenin önemine dikkat çekilmiş ve bu davranış teşvik edilmiştir.

“Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.” (Âl-i İmrân, 92).

“Eli sıkı olma, ölçüsüzce eli açık da olma; sonra kınanacak, kendi kendine hayıflanacak duruma düşersin!” (İsra, 29). Bu ayet, harcamalarda ne cimri ne de müsrif olunması gerektiğini, denge ve ölçülülüğün esas alınması gerektiğini ifade eder. Nitekim Kur'an Yolu Tefsiri'nde bu konu şöyle açıklanır: “Cimrilik de savurganlık da aşırılıktır, bu sebeple haramdır. İkisinin ortası cömertliktir.” (Karaman, 2020: 479).

Merhamet, sevgi, vefakârlık, fedakârlık, iyilik yapmak, yardım etmek, dayanışma gibi pek çok insanî değer Türk kültürünün kadim metinlerinde de zikredilmektedir.

Nitekim Orhun Abideleri'nde iyilik; yoksulu doyurmak, çıplığı giydirmek ve çaresizleri gözetmek gibi pratik davranışlar üzerinden tanımlanır:

“...Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Yoksa, bu sözümde yalan var mı?...” (Ergin, 2001: 7).

“...Sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kismetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım...” (Ergin, 2001: 19).

Benzer biçimde, Dede Korkut Kitabı'nda da evlat sahibi olmak isteyen Dirse Han'ın, bu dileğinin gerçekleşebilmesi için büyük bir ziyafet düzenlemesi, Türk kültüründe paylaşma ve hayırseverlik geleneğinin inançla iç içe geçtiğini göstermektedir. “Dirse Han dişi ehlinin sözü ile büyük bir ziyafet verdi, dilek diledi. Attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirdi. İç Oğuz, Dış Oğuz beylerini basma topladı. Aç görse doyurdu. Çıplak görse donattı. Borçluyu borcundan kurtardı.” (Ergin, 2001: 24)

Bu ifadeler, sosyal dayanışmanın yalnızca ihtiyaç sahiplerini gözetmeye yönelik değil, aynı zamanda hayırlı bir dileğin kabulü için de gerekli görülen bir toplumsal davranış biçimi olduğunu ortaya koymaktadır. Hayır yapmak, bir yandan toplumun düzenini ve huzurunu sağlarken, öte yandan bireyin manevî beklentilerle ilişkilendirdiği bir ibadet türüne dönüşmektedir.

Bu geleneksel anlayış, Yusuf Has Hâcib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde daha sistematik ve didaktik bir biçimde ele alınmıştır. Eserde, iyilik ve fayda kavramları iç içe geçerken, insanın adını yüceltmesinin ve toplum içinde değer kazanmasının temel yolunun başkalarına yararlı olmaktan geçtiği ifade edilir:

3269 “İnsan diye söylerler, insan kimdir
İnsanlara yararlı olan kişidir”

3271 “İyi halka yararlı olandır
Bu yararlılıkla tat bulandır”

3369 “Başkalarına yararlı olmalı insan
Adını diri tutmak ve yüceltmek için”

3370 “İnsanın yaşadığının belirtisi nedir, belgesi
Başkalarına olmazsa bir iyiliği”

3408 “Başkalarına yararlı olmayan ölü gibidir
Yararlı ol, ölü olma ey yiğit”

Yusuf Has Hâcib, insan olmanın temel şartı olarak başkalarına faydalı olmayı göstermekte, bu tavrı da bir yaşam belirtisi olarak tanımlamaktadır. Aksi halde insan, sadece biyolojik bir varlık olarak değil, toplumsal anlamda da “ölü” sayılmaktadır (2019: 268-278).

Barış Manço: Kültür Taşıyıcısı Bir Sanatçı

Barış Manço, bir müzisyen olmasının ötesinde; Türk kültürünün taşıyıcısı ve çağdaş bir ozan olarak değerlendirilen çok yönlü bir sanatçıdır. Sanatçının kimliği ve eserleri üzerine yapılan akademik çalışmalar, onun müzikal üretimlerinin ötesinde, geleneği modernle harmanlayan, kültürel bir aktarımcı ve çağdaş bir bilge ozan olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda Emre (2012: 640), Manço'yu "*Türk kültüründen, geleneğinden, inançlarından, yaşayışından, edebiyatından beslenmiş entelektüel bir birikimle sanatkâr yönünü birleştirerek sanatını icra etmiş*" sözleriyle tanımlar.

Barış Manço'nun geleneksel değerlerle kurduğu ilişki, özellikle Umay Günay'ın "Cumhuriyet Terkibi ve Barış Manço" başlıklı makalesiyle bilim çevrelerince de dikkat çekmeye başlamıştır. Günay, bu makalesinde Barış Manço'yu Ozan-Baksı edebiyat geleneğinin bir devamı olarak konumlandırır:

“Âşıklar, Türk kültürünün anlamlar, değerler, kurallar bütünüyle uygun ahlâk anlayışını temsil eden, yaşatan ve yayan eserler vermişlerdir. Öğrendiklerini, gördüklerini, algıladıkları estetik duyguları sazları eşliğinde şiir, hikâye ve sohbetlerle dinleyicilerine ulaştırmışlardır. Milli kültür birikimimizin önemli bir bölümünü teşkil eden Ozan-Baksı edebiyat geleneğinin devamı olan âşık tarzının çağın ihtiyaç, zevk, kabul ve beklentileri çerçevesinde yeni bir oluşumunun temsilcisi ve kurucusu Barış Manço'dur.” (Günay, 1992: 2-3).

Bu değerlendirme, Manço'nun Türk halk kültürünün taşıyıcısı ve dönüştürücüsü bir ozan olarak görülmesini sağlar. Çobanoğlu (2000: 44) da bu görüşü destekleyerek, Manço'nun “helâl kazanç”, “nasip”, “kısmet” gibi geleneksel temaları ele alıp Âşık edebiyatına özgü bir biçimde işlediğine dikkat çeker. Manço'nun, “Barış'a sorar isen...” şeklinde mahlas taşıdığı yapılarla, anlatılarını destan veya ballad formunda kurgulaması, onun halk şiiri geleneğiyle kurduğu doğrudan bağı ortaya koyar.

Barış Manço'nun kültürel mirasa yönelik duyarlılığı ve bu mirası yaşatma çabası, onu Türk kültür tarihinde geleneksel “bilge ozan” kimliğiyle anlamlı bir biçimde buluşturmaktadır. Yıldırım'a (1999: 529) göre, Manço "Hem çağın bilgi ve deneyimine hem kendi kültürel mirasına ve hem de bütün bu çizgilerin bilgeliğine ve irfanına sahiptir. Yaratıcılığına tüm bu birikimi, kültürü katarak, çağa uygun olarak söylediği deyişler ile tüm toplum fertlerine ışık olmaya, nasihat vermeye

çalışmıştır ve insanlar arasında sevginin, saygının, görgünün etkin duruma gelmesi için büyük çaba harcamıştır." Manço'nun bu çok yönlü birikimi, eserlerindeki derinliği de açıklar.

Sanatçının geleneksel ve modern unsurları harmanlama becerisi, eserlerinin yapısal özelliklerinde belirginleşir. Bu hususta Çobanoğlu'nun (2012: 46) dikkat çektiği üzere Manço, eserlerini oluştururken yaşayan sözlü kültürden alınmış hazır kalıpları ustalıkla kullanır. Bu ifadelerin taşıdığı çağrışım gücünü metinlerarası bir yapı içinde yeniden üretmektedir. Ahmet Yesevi'nin, Yunus Emre'nin, Kaygusuz Abdal'ın, Gevheri'nin, Levni'nin, Âşık Ömer'in eserlerinde de görülen bu özellik, onun âşık tarzı geleneğinden devraldığı zengin mirasın bir göstergesidir. Böylece sanatçı, âşık tarzı edebiyatla kurduğu ilişki sayesinde kültürel mirası çağdaş bir form içinde yaşatmaktadır.

Oğuz (1999: 97), Manço'nun bu sentezleyici yönünü; *"Estetik ve gelenekten yoksun yenilik arayışlarının kitleleri bunalttığı bir dönemde, gelenek olarak kabul edilen donmuşluklara sırtını dönerek ve geleneğin özünü anlayarak ortaya çıkan Barış Manço..."* sözleriyle açıklar. Barış Manço, Türk kültür hayatında 'Atlı-Bozkır Medeniyeti'nden Cumhuriyet Dönemi'ne uzanan sürecin, kültürel müştereklerle örülmüş bir köprüsü konumundadır. Ozan-Baksı geleneğinin Âşık edebiyatına tekâmül eden unsurlarını, daha geniş bir ifadeyle Türk kültürünün değer yargılarını, edebî ve estetik zevkini, sembollerini, halk edebiyatı ürünlerini modern araç ve yöntemlerle harmanlayarak özgün bir kültürel sentez ortaya koymuştur." (Öğüt Eker, 2008: 329-330)

Barış Manço, toplumsal değerlere ve normlara gösterdiği hassasiyet bakımından milli bir sanatçıdır. Ona göre, toplum hayatının düzen ve uyum içinde sürdürülebilmesi, insanı insan yapan, ahlakî ve toplumsal değerlerin, çocuklara ve gençlere öğretilmesine, yetişkinler tarafından ise doğru ve örnek alınacak biçimde yaşanmasına bağlıdır.

Barış Manço'nun Eserlerinde Paylaşma ve Dayanışma

Barış Manço'nun eserleri, kültürel, ahlakî ve dinî değerlerin yanı sıra hem evrensel ilkeleri hem de millî kimliği yansıtan unsurları bir araya getirmektedir.

Barış Manço'nun şarkı sözleri, Türk kültürünün köklü değerlerini yansıtan zengin bir içeriğe sahiptir. Bu eserlerde; saygı, sevgi, çalışkanlık, dürüstlük, hoşgörü, dostluk, merhamet, kanaatkârlık, paylaşma, cömertlik, misafirperverlik, insana değer verme, namuslu olma gibi bireysel ve toplumsal düzeyde önem taşıyan değerler öne çıkmaktadır.

Bunun yanı sıra; helâl kazanca önem verme, dünya malına aşırı düşkünlükten kaçınma, kul hakkına riayet etme, nasip ve kısmet anlayışını benimseme gibi değerleri pekiştiren; bu değerlerin yaşanmasına ve içselleştirilmesine imkân tanıyan tutumlar, davranışlar ve kültürel kavramlar da şarkı sözlerinde yer bulmaktadır.

Paylaşma

Günümüzde toplumsal yapının tüm katmanlarını etkileyen hızlı değişim ve dönüşümler, yalnızca yaşam biçimlerini değil, aynı zamanda bireysel ve toplumsal değer sistemlerini de derinlemesine etkilemektedir. Bu dönüşüm süreci, özellikle birey merkezli yaşam tarzlarının yaygınlaşmasına ve bireyselleşmenin toplumsal normların önüne geçmesine neden olmaktadır. Tüketicinin öncelikli bir değer haline geldiği bu dönemde, yardımlaşma ve paylaşma gibi geleneksel toplumsal değerler giderek geri plana itilmektedir. Bireylerin daha çok kendi çıkarlarını gözetken bir

anlayışı benimsemeleri, toplumsal güvenin zayıflamasına ve bunun sonucu olarak da dayanışma kültürünün aşınmasına neden olmaktadır.

Barış Manço, bu değer kaybını eleştirel bir bakışla değerlendirdiği “Müsaadenizle Çocuklar” (1995) adlı eserinde, kültürel ve ahlaki çözülmeye dikkat çekerken, durumu şu sözlerle özetlemektedir:

“Leyleğin ömrü iki lak lak, değerler oldu tepe taklak”

Bu sözler, halk arasında da yankı bulan bir ifade biçimiyle, değerlerdeki aşınmaya ve toplumun bu konuda yaşadığı kaygıya işaret etmektedir. Manço’nun bu yaklaşımı, yalnızca bir eleştiri değil, aynı zamanda bir farkındalık çağrısıdır.

Benzer şekilde, “Hemşerim Memleket Nire?” (1992) adlı eserinde de bireyler arası dayanışmanın zayıfladığı ve toplumsal duyarlılığın azaldığı bir tablo çizilmektedir:

*“Sanki insanlık pazara çıkmış, ekmek aslanın ağzında
Bir sıcak çorba içer misin diyen yok
Dört duvarı ören çatısını kapatıp içerden kitlemiş kapıyı
Bir döşekte sana serelim buyur diyen yok”*

Bu dizeler, insanların birbirine karşı ne kadar duyarsızlaştığını, kendi kabuklarına çekildiğini ve yardımlaşma duygusunun azaldığını gözler önüne serer.

Aynı yaklaşım "Halil İbrahim Sofrası" (1983) adlı eserde de açıkça ifade bulur. Manço, insanların yaşam mücadelesi içindeki boş vermişliğinden yakınıır:

*“Yıllardır sürüp giden bir pay alma çabası
Topu topu bir dilim kuru ekmek kavgası
Bazen durur bakarım bu ibret tablosuna
Kimi tatlı peşinde, kimininse tuzu yok”*

Burada, insanların küçücük çıkarlar için verdikleri kavgayı ve bu kavga içinde birbirlerini görmezden gelmelerini eleştirir. Kiminin bolluk içinde, kimininse yokluk içinde olmasının yarattığı adaletsizliğe dikkat çeker.

“Bir Selam Sana Gönül Dağlarından” (1979) adlı şarkısında ise cömertlik, yardımseverlik, paylaşmak, birlikte yaşamının bir sembolü olarak sunulmaktadır:

*“Bir dilim ekmeği bölüşürüm seninle
Suyu aynı tasta yudumlarım seninle”*

“Mahkûm” (1985) adlı eserde ise paylaşma eksikliği, toplumsal çatışmaların kaynağında yer alan bir sorun olarak ele alınır:

*“Koca ekmeği paylaşmak dururken
Tek bir lokmanın kavgası uğruna”*

Öte yandan, “Dıral Dede’nin Düdüğü” (1992) adlı eserde ise paylaşma, dini ve ahlaki bir görev olarak yüceltilmektedir:

*“Hele destur! Gözüümüz yok Allah daha çok versin
Ama paylaş, gel beni dinle, paylaşırsan sevaba girersin”*

*“Hele destur! Gözüümüz yok afiyet şeker olsun
Ama paylaş, gel beni dinle, gariplerin de karnı doysun”*

*“Hele destur! Gözüümüz yok Allah daha iyi etsin
Ama paylaş, gel beni dinle, ardından herkes dua etsin”*

Bu dizelerde yalnızca cömertlik ve paylaşma değil, aynı zamanda merhamet ve toplumsal vicdan da güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır. Özellikle “gariplerin de karnı doysun” ifadesi, ihtiyaç sahiplerine karşı duyulan derin şefkatin ve toplumsal sorumluluk duygusunun bir yansımasıdır. Manço, şarkı sözleri aracılığıyla dinleyicide toplumsal sorumluluk, ahlaki bilinç ve duyarlılık geliştirmeye yönelik bir etki yaratmaktadır.

Yine benzer bir duyarlılık, “Sarı Çizmeli Mehmet Ağa” (1979) adlı eserinde, geleneksel öğütlerle ifade edilmektedir:

*“Yaz dostum; Yoksul görsen besle kaymak bal ile
Yaz dostum; Garipleri giydir ipek şal ile
Yaz dostum; Öksüz görsen sar kanadın kolunu
Yaz dostum; Kimse göçmez bu dünyadan mal ile”*

Bu dizelerdeki öğütleyici üslup, tıpkı Orhun Kitabeleri’nde ve Dede Korkut’ta görüldüğü gibi bireyi hem ahlaki hem toplumsal sorumluluklar konusunda yönlendirmektedir.

Helâl Kazanç ve Alın Teri

Barış Manço’nun eserlerinde “helâl kazanç” teması, bireysel erdemin ve toplumsal adaletin yapı taşı olarak işlenmektedir. “Ahmet Bey’in Ceketi” (1988) adlı eserinde, helâl kazanç ve nasip-kısmet anlayışı merkezî bir tema olarak işlenmektedir. Anlatım tarzı, halk hikâyesi geleneğini çağrıştıran bir yapıdadır.

*“Bir gün bir yoksul öldü, üzüldü mahalleli
Ama bir kefen parası bulamadı mahalleli
Kul Ahmet dedi yalan dünya, çıkardı ceketini
Örttü garibin üstüne, kaldırdı cenazeyi”*

*“Sonunda herkes anladı ya nasip ya kısmeti
İbretiâlem oldu Ahmet beyin ceketi
Meğerse tüm keramet ceketteymiş be Ahmet
Barış’a sorar isen sen bu yolda devam et”*

Çobanoğlu’na (2000: 44–45) göre, erken kalkıp alın teriyle çalışan, kazandığıyla yetinen “Kul Ahmet”, “kınayanların kınamasına” aldırmandan doğru bildiğini yapmaktan çekinmeyen bir karakter olarak öne çıkar. Toplumsal baskılara rağmen ahlaki duruşunu koruyan Kul Ahmet, gerektiğinde “bir şehirde açlıktan bir insan ölse, bundan o şehrin bütün insanları sorumludur” anlayışıyla hareket

ederek, sahip olduklarını paylaşmaktan kaçınmayan bir toplumsal vicdanı temsil eder. Ahmet Bey'in ceketini yalnızca bir giysi değildir. Asıl önemli olan, onun alın teriyle kazanılmış, helâl ve yüz ağartacak amaçlara adanmış bir değer olmasıdır. Ceket, kişisel hesaplara dayanmayan, ikircikli tutumlara bulaşmamış, anlamlı ve ahlaki bir emeğin simgesine dönüşmektedir.

Helal kazanç teması, "Halil İbrahim Sofrası" (1983) adlı eserde de açıkça ifade bulur:

*"Halat gibi bileğiyle, yayla gibi yüreğiyle
Çoluk çocuk geçindirip haram nedir bilmeyenler"*

Barış Manço'nun "Kazma" (1983) adlı eseri, helâl kazancın ve emeğin değerini vurgulayan didaktik bir nitelik taşımaktadır. Şarkı, yetişkinlere ve gençlere hitap eden yalın bir dil kullanarak, İslami değerler çerçevesinde dünya-ahiret dengesine dikkat çekmektedir. Eserde dinî semboller üzerinden derin bir ahlakî mesaj verilmektedir.

*"Şam ipeğinden urba giysen bile
Zemzem suyuyla yıkansan bile
Dünya ahiret bir keyif sürmek için
Mutlak dökmeli helal alın teri"*

Manço, burada Müslümanlar için kutsal sayılan zemzem suyu gibi sembollerin bile, helâl olmayan bir kazanç durumunda kişiyi gerçek anlamda arındıramayacağını ima etmektedir. Ona göre, zahiri temizlik ve gösterişli bir yaşam, helâl emek olmadığı sürece hem dünyevî hem de uhrevî mutluluğu sağlamaya yetmemektedir. Ve devamında:

*"Namus, şeref, onur hepsi güzel ama
En önemlisi helal alın teri."*

Helâl kazancın ahlakî erdemlerin ötesinde bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dizelerde helâl kazanç, yalnızca dünyevî değil, uhrevî bir huzurun da temel şartı olarak sunulmaktadır.

*"Kazma olmaya özenmeyin dostlar,
Alın teriyle kazanan en mutlu kişi"*

Bu ifadeler, haksız kazanç peşinde koşmak yerine alın teriyle çalışmanın getirdiği gerçek mutluluğun altını çizer. Barış Manço'nun eserlerinde helâl kazanç, bireysel erdem ve toplumsal adaletin anahtarı olarak sunulmaktadır.

Helâl kazanç ve paylaşma erdemi, ahiliğin de temel ilkeleri arasında yer almaktadır. Gölpınarlı (2011), fütüvvet anlayışı çerçevesinde bir fetanın taşınması gereken ahlaki özellikleri şu şekilde sıralamaktadır: "Fetanın üç şeyi açılır: Kapısı konuklara, kesesi kardeşlerden ihtiyacı olanlara, sofrası bütün yoksullara açılır. Feta, komşusunu ağırlayan, eline geçeni veren, haramı bırakan, helâl kazanca koyulan, halka ihsan eden, ona vermeyene veren, komşularına karşı müsamahada bulunan kişidir. İçlerinde ihtiyacı olanların ihtiyacını giderir." (Gölpınarlı, 2011: 190)

Merhamet

Barış Manço'nun eserlerinde sıkça işlenen bir başka değer ise merhamettir. Bu değer "Dıral Dede'nin Düdüğü" (1992) adlı şarkıda açıkça görülür:

*“Hele destur! Maşallah bu ne iştah böyle
Hele destur! Yetim hakkım yemedin mi söyle”*

*“Hele destur! Maşallah bu ne kudret böyle
Hele destur! Zayıfları ezmedin mi söyle”*

Burada bireyin kendi çıkarı uğruna başkalarının hakkını çiğnememesi, güçsüzleri ezmemesi gerektiği vurgulanarak, merhametli olmanın bir vicdan borcu olduğu ifade edilir. Benzer bir duyarlılık “Sarı Çizmeli Mehmet Ağa” (1979) adlı eserde de dile getirilir:

“Yaz dostum; Öksüz görsen sar kanadın kolunu”

Kanaatkâr Olma

Barış Manço'nun eserlerinde kanaatkârlık, bireyin açgözlülüğten uzak durması ve manevi huzura ulaşması için gerekli bir erdem olarak öne çıkmaktadır. “Dört Kapı” (1985) adlı eserinde geçen şu dizeler bu durumu açıkça ifade eder:

*“Tuz ekmek hakkı bilene
Sofra kurmasan da olur
Ilık bir tas çorba yeter
Rızkım buymuş der içerim”*

Benzer bir tema, “Halil İbrahim Sofrası” (1983) adlı eserde “*Alnı açık, gözü toklar buyursunlar baş köşeye*” ifadesiyle sürdürülürken; “Olmaya Devlet Cihanda” (1986) adlı şarkısında kanaatkâr bir yaşamın iç huzuru şu sözlerle dile getirilir:

*“Barış der biraz tuzum ekmeğim olsa
Buz gibi pınar suyundan bir testim olsa
Bir de şöyle püfür püfür bir çınar gölgesi
Kaç kula nasip olur ki keyfin böylesi
Bir lokma ye, bir yudum iç, bir oh çekiver”*

“Kazma” (1983) adlı eserde ise kanaatkârlığın hayatın geçiciliğiyle ilişkisi kurulmaktadır:

*“Diyeceğim o ki kişi yetinmeli,
Yaşam dediğin kısacık bir çizgi.”*

Bu dizeler, azla yetinmenin yalnızca ahlaki bir meziyet değil, aynı zamanda anlamlı bir hayat sürmenin temel şartı olduğunu vurgulamaktadır.

Aynı eserde “*Evdeki bulgur herkese yeter*” biçiminde sunulan ifade, israf ve açgözlülüğe karşı bir uyarı niteliği taşımakta; bireyleri kanaatkâr olmaya ve mevcutla yetinmeye teşvik eden anlam içermektedir. Bu bağlamda söz konusu dize, kanaat odaklı bir mesajın taşıyıcısı olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Bu çalışma, kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında sanatın, özellikle de müziğin işlevini Barış Manço'nun eserleri üzerinden değerlendirmeyi amaçlamıştır. Barış Manço'nun müziği,

yalnızca bireysel bir sanat üretimi olarak değil; aynı zamanda Türk milletinin tarihî, ahlaki ve kültürel mirasını yaşatan güçlü bir anlatım biçimi olarak öne çıkmaktadır. Şarkılarında yer verdiği anlatılar, semboller ve temalar aracılığıyla millî kültürün temel değerlerini modern bir dil ve biçimle yeniden inşa eden sanatçı, bu yönüyle yalnızca bir kültür taşıyıcısı değil, aynı zamanda değerlerin sözcüsü niteliği taşımaktadır.

Çalışmada ele alınan yardımlaşma, paylaşma, helâl kazanç, kul hakkına duyarlılık, merhamet, kanaatkârlık, nasip-kısmet anlayışı gibi değerler, sadece çağdaş dünyanın ihtiyaç duyduğu etik ilkeler olmakla kalmayıp aynı zamanda Türk kültürünün kadim metinlerinde izleri bulunan ahlaki prensiplerdir. Bu değerler, erken dönem Türk toplumunun temel belgeleri arasında yer alan Orhun Yazıtları'nda da açıkça görülmektedir. Yazıtlarda yer alan “açları doyurmak, çıplakları giydirmek” gibi ifadeler, kamusal sorumluluk bilincini ve adalet odaklı bir yönetim anlayışını yansıtmaktadır. Bu anlayış, toplumun temelinde yer alan adalet, paylaşım ve toplumsal fayda odaklı bir değerler sistemine işaret etmektedir.

Benzer şekilde, Anadolu'da Ahilik geleneğiyle özdeşleşen ve “fütüvvetname” adıyla bilinen risalelerde de bu değerler sistemli biçimde yer almaktadır. Fütüvvet ahlakı, bireyin helâl kazançla geçinmesi, muhtaçlara destek olması, kul hakkına dikkat etmesi gibi ilkeler üzerine kuruludur. Manço'nun şarkılarında sıkça karşılaşılan bu temalar, fütüvvet anlayışının modern topluma taşınmış bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan sanatçı, halkı yalnızca eğlendiren bir müzisyen değil; geçmişten günümüze taşınan bir değerler sistemini güncel bir dille aktaran bir kültürel aktarıcıdır.

Barış Manço'nun eserleri; helâl kazanç ve alın teri kavramları, paylaşma ve dayanışma değerleri ve yozlaşmaya karşı geleneksel değerlere dönüş çağrısıyla dikkat çekmektedir. Bu eserler, yalnızca müzikal yapıtlardan ibaret değil; aynı zamanda çağdaş birer kültürel öğüt ve ahlâk metni olarak da işlev görmektedir. Böylelikle Manço'nun müziği, Türk halkının değer dünyasını yansıtmakla kalmayıp onu yeniden üreterek gelecek kuşaklara aktaran bir kültürel süreklilik aracı haline gelmektedir.

Manço'nun eserleri, kültürel mirasın sadece nostaljik bir anı olarak değil; günümüz insanına yön veren, toplumsal çözülmeye karşı durabilecek alternatif bir kültürel model olarak da değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Değerlerin aşındığı ve bireyselliğin yüceltildiği bir çağda, Manço'nun müziği; millî değerlerin hafızadaki karşılığını diri tutan, toplumu bir arada tutabilecek kültürel bir direnç hattı işlevi görmektedir.

Kutadgu Bilig'de vurgulanan “başkalarına faydalı olma” ilkesi, Manço'nun eserlerinde çağdaş bir yorum kazanmıştır. Bu bağlamda sanatçı, geleneksel Türk kültürünün sözlü aktarım yöntemlerini çağdaş müzik formlarıyla birleştirerek özgün bir sentez ortaya koymuştur. Manço, modern bir ozan olarak, Türk kültürünün sözlü geleneğini yaşatmakta ve kültürel mirasın aktarımında popüler müziğin etkin bir araç olabileceğini somut biçimde göstermektedir. Onun eserleri, geleneksel değerlerin genç kuşaklara ulaştırılmasında örnek teşkil eden bir model sunmaktadır.

Sanatçının eserleri, eğitim, kültür politikaları ve değerler eğitimi açısından da stratejik bir kaynak niteliğindedir. Bu değer aktarım modeli; sadece bilgi aktarmakla kalmayıp, bireylere kişilik, kimlik ve aidiyet bilinci kazandırma potansiyeli de taşımaktadır. Bu nedenle, benzer çalışmaların

artırılması; Türk kültürünün kadim değerlerinin modern toplumla buluşturulması, kültürel çözümlere karşı bir direnç oluşturulması ve kolektif kimliğin yeniden inşası açısından son derece önemlidir.

Kaynaklar

- Çobanoğlu, Ö. (2000). Barış Manço Araştırmalarının Önemi ve Yöntemi Üzerine Tespitler. *Milli Folklor*, 6 (46), s. 40-47.
- Emre, H. (2012). Türk Milli Kültürüne Ait Destan Efsane ve Anlatılarda Sıkça Geçen Formel Sayıların Barış Manço Şarkılarındaki Yeri. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1 (1), s. 639-647.
- Ergin, M. (2001). *Dede Korkut Kitabı* (23 b.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2001). *Orhun Abideleri* (27. b.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Göçer, A. (2012). Dil-Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine. *Türk Dili*, CIII (729), s. 50-57.
- Gökalp, Z. (2019). *Türkçülüğün Esasları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2011). *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Günay, U. (1992). Cumhuriyet Terkibi ve Barış Manço. *Milli Folklor* (13), s. 2-3.
- Güvenç, B. (1994). *İnsan ve Kültür* (6 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hacıb, Y. H. (2019). *Kutadgu Bilig*. (H. Aşıcı, Dü.) Ankara: Gençlik Spor Yayınları.
- Karaman, H., Çağrı, M., Dönmez, İ. K., & Gümüş, S. (2020). *Kur'an Yolu Tefsiri* (8. b., Cilt 3). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kaya, S. (2021). Hacı Bektâş Veli Düşüncesinin Değerler Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 511-535.
- Oğuz, M. Ö. (1999). Dr. Barış Manço. *Milli Folklor* (42), s. 97.
- Öğüt Eker, G. (2008). Gelenekten Geleceğe Halk Edebiyatı. (Ed: M. Ö. Oğuz), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (6 b., s. 325-339). Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Özen, Y. (2014). Türk Milli Kültüründe Değerler ve Değerlerin Milletleşmeye Etkisi. *Hikmet Yurdu*, 7 (14), s. 59 - 87.
- Tezcan, M. (1974). *Türklerle İlgili Stereotipler (Kalıp Yargılar) ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Tezcan, M. (1987). *Kültür ve Kişilik (Psikolojik Antropoloji)*. Ankara : Bilim Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2025). *Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Yapıcı, A., & Zengin, Z. S. (2003). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (4), s. 173-206.
- Yıldırım, D. (1999). Dede Korkut'tan Ozan Barış'a Dönüşüm. *Türk Dili* (570), s. 505-530.